

2010. gada 28. maijā

Ziņojums par augstāko izglītību Latvijā

1. Kopsavilkums

ĀIPL uzskata, ka ir jāveic nopietnas augstākās izglītības sistēmas reformas, lai tā varētu iegūt konkurētspēju starptautiskā mērogā, novērst „smadzeņu aizplūšanu” („cilvēkkapitāla aizplūdi”) un kļūt par Latvijas ekonomiskās attīstības galveno dzinējspēku. Reformās galveno uzmanību vajadzētu pievērst augstākās izglītības finansējuma modeļa mainīšanai un augstākās izglītības sistēmas konsolidēšanas veicināšanai.

2. Rekomendācijas / Ierosinājumi

Lai palīdzētu augstākās izglītības sistēmai pilnībā izmantot savu potenciālu, ĀIPL iesaka Latvijas valdībai īstenot vairākas reformas, pievēršot galveno uzmanību tālāk minētajiem aspektiem.

- (i) *Augstākās izglītības sistēmas konsolidēšana* Reformu mērķim jābūt pašreizējās sistēmas, kuru veido daudzas sadrumstalotas un lielākoties viduvējas augstākās izglītības iestādes, aizstāšanai ar dažām starptautiski konkurētspējīgām pētniecības universitātēm. Ja iespējams, reformās jāmēģina saglabāt augstākās izglītības reģionālo dimensiju, lai veicinātu reģionu attīstību.
- (ii) *Radikālu augstākās izglītības finansēšanas modeļa izmaiņu apsvēršana* — no subsīdijām uz vienu studentu pievēršoties universitāšu finansēšanai ar pārdomātu atbalstu infrastruktūrai, stipendijām būtiskiem pētījumiem un uz ražošanas nozari orientētu lietišķo pētījumu līdzfinansējumu. Tomēr reformai arī jā saglabā pietiekami plaša izglītības programmu izvēle, nodrošinot vismaz vienas programmas pieejamību katrā augstākās izglītības jomā (plaši definējot) neatkarīgi no studentu skaita.
- (iii) *Studiju kredītu pieejamības nodrošināšana* — lai maznodrošinātajiem studentiem sniegtu vienlīdzīgas iespējas iegūt augstāko izglītību. Salīdzinoši mazais pašreizējais studiju kredītu izlietojums liecina par problēmām saistībā ar šādu aizdevumu saņemšanu. ĀIPL iesaka valdībai veikt visaptverošu pētījumu, lai noskaidrotu faktorus, kas kavē studiju kredītu izmantošanu. Ņemot vērā iespējamās kapitāla tirgus nepilnības, valdībai var nākties apsvērt, kā šīs nepilnības novērst, iespējams, piešķirot procentu likmju subsīdijas vai sniedzot aizdevumu garantijas, galveno uzmanību pievēršot spējīgajiem maznodrošinātajiem studentiem.
- (iv) *Iespējama nodokļu atvieglojumu piemērošana uzņēmumiem* — kā pamudinājums uzņēmumiem ieguldīt savu darbinieku cilvēkkapitālā. Ir labi zināms, ka konkurētspējīgi privāto uzņēmumu ir atturīgi attiecībā uz ieguldīšanu savos darbiniekos. Varētu būt grūti gūt ieņēmumus no ieguldījumiem cilvēkkapitālā, jo darbinieku var viegli aizvilināt konkurējošais uzņēmums.
- (v) *Jauna pētniecības finansējuma modeļa izstrāde* atbilstīgi labākajai pasaules praksei, piemēram, Nacionālā zinātnes fonda modelim. Atklāta konkursa par pētniecības stipendijām organizēšana. Favorītisma riska samazināšana, nodrošinot, ka vismaz pusi no vērtējošās komitejas sastāva veido ārvalstu akadēmiķi.
- (vi) *Mūsdienīgu kvalitātes novērtēšanas metožu ieviešana* — lielā mērā balstoties uz

veiksmīgām publikācijām starptautiskos recenzētos (*peer-reviewed*) žurnālos.

(vii) *Latvijas augstākās izglītības un zinātnes internacionalizācijas veicināšana*, lai nodrošinātu konkurētspēju starptautiskā mērogā. Īstenot iniciatīvas, kas padarītu studiju vidi starptautiskāku, tādējādi piesaistot studentus no citām valstīm. Ja iespējams, meklēt veidus, kā panākt, lai maģistrantūras studenti pavada semestri pasaules labākajās augstskolās, tādējādi nodrošinot to saskari ar augstākajiem akadēmiskās izcilības standartiem. Apsvērt iespēju vadīt maģistrantūras studiju programmas tikai angļu valodā, lai nodrošinātu šo programmu absolventu konkurētspēju. Aktīvi nodarbināt viespasniedzējus no ārvalstīm. Mēģināt panākt, lai vismaz 5-10 % fakultātes mācībspēku būtu pasniedzēji no ārvalstīm.

(viii) *Darba devēju organizāciju lomas arodapmācību satura noteikšanā palielināšana* — ir labi zināms un satraucošs fakts, ka daudzu arodskolu absolventi nav pietiekami sagatavoti faktiskajām darba tirgus prasībām.

3. Pamatojums

Pēc nekustamā īpašuma „burbuļa sprādziena” un tā smagajām sekām Latvija meklē jaunu modeli, kas nodrošinātu strauju, taču ilgtspējīgu ekonomikas izaugsmi. Pastāvīgie pētījumi apliecina, ka galvenais inovāciju, tehnoloģiju pārņemšanas un, visbeidzot, ekonomikas izaugsmes veicinātājs ir ieguldījumi cilvēkkapitālā.

Tomēr, neraugoties uz lielo augstākās izglītības iestāžu daudzumu un ievērojamo studentu uz vienu iedzīvotāju skaitu, pierādījumi pārlicinoši liecina, ka Latvijas augstākās izglītības sistēma nespēj veicināt strauju ekonomikas izaugsmi. Augstākās izglītības sistēma ir iekšupvērsta, un, kā liecina daudzi vērtējumi, spriežot pēc starptautiskiem standartiem, tās kvalitāte ir viduvēja. Vērtējot pēc publikācijām angļu valodā starptautiskos recenzētos žurnālos, Latvijas rezultāti gan dabas zinātnēs, gan (un jo īpaši) sociālajās zinātnēs ir ļoti zemi, pat salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu.

Starptautiskā mērogā konkurētspējīga augstākās izglītības sistēma nodrošina pienācīgus ieguldījumus cilvēkkapitālā un var būt pat augstākās izglītības eksportētāja. Savukārt, vāja augstākās izglītības sistēma kavē ekonomikas izaugsmi un izraisa „smadzeņu aizplūšanu” („cilvēkkapitāla aizplūdi”), jo spējīgākie cilvēki dodas uz labākām universitātēm citās valstīs un pēc tam kļūst par šo valstu darbaspēka daļu. Tādējādi augstākās izglītības izcilībai ir sevišķi svarīga nozīme tādas ekonomikas, kura kļūst arvien globālāka un konkurētspējīgāka, veicināšanā.

Nemot vērā Latvijas lielumu, tajā nenoliedzami ir pārāk daudz (34) augstākās izglītības iestāžu. Šajās iestādēs 2008. gadā uz vienu miljonu iedzīvotāju tika izstrādātas tikai 145 *SCI* (zinātniskās) publikācijas starptautiski recenzētajos žurnālos, salīdzinājumam — Zviedrijā tādu bija 2 941, bet Igaunijā šis skaitlis bija 610. Tādējādi kopumā, vērtējot pēc iestāžu pētniecības rezultātiem, tās ir diezgan viduvējas. Slēdzot dažas no šīm iestādēm un konsolidējot citas iestādes dažās pētniecības universitātēs, tiks ietaupīti ievērojami administratīvie resursi un veicināta koncentrēšanās uz jomām, kurās Latvijas zinātnieki ir starptautiski konkurētspējīgi.

Patlaban augstākās izglītības finansējuma modelis apvieno apjomīgas subsīdijas uz vienu studentu vairākās valsts universitātēs un augstākās izglītības iestādēs ar patvaļīgu finansējuma sadalījumu daudzās zinātniskajās iestādēs. Taču šis modelis ir ekonomiski neizdevīgs. Problēma ir tāda, ka augstākā izglītība pati par sevi nav klasisks *sabiedriskais labums*, proti, kas tāds, kā patēriņš ir nenovēršams (*non-excludable*) un kopējs (*non-rivalled*). Tādējādi valdībai nav *a priori* iemesla to nodrošināt. Augstākās izglītības saņēmēji gūst ievērojamus ienākumus mūža garumā, un tam vajadzētu radīt pietiekamu motivāciju, lai tajā ieguldītu. Kā norādījuši Pasaules Bankas eksperti, „bezmaksas” izglītības nodrošināšana var nelabvēlīgi ietekmēt cilvēku izdarīto izvēli, kā arī izraisa vidusšķiras un vidusšķiras augstākā slāņa pārdali. Savukārt pētniecība ir sabiedriska

labums, tādā ziņā, ka, ja nenotiktu valdības iejaukšanās, privātais tirgus to nenodrošinātu pietiekamā daudzumā. No tā izriet, ka valdībai vajadzētu samazināt un, ja iespējams, pilnībā likvidēt subsīdijas uz studentu (proti, budžeta vietas) un novirzīt līdzekļus, lai finansētu pētniecību un tās īstenošanai vajadzīgo infrastruktūru. Mēs iesakām izmantot finansēšanas modeli, kura pamatā ir trīs pilāri: (i) stipendijas būtiskiem pētījumiem; (ii) mērķtiecīgas subsīdijas svarīgas pētniecības infrastruktūras (piemēram, laboratorijas aprīkojuma, datoru, programmatūru) iegādei; (iii) līdzfinansējums uz ražošanas nozari orientētai pētniecībai ar nosacījumu, ka finansējums ir atbilstošs nozarei. Tādējādi ĀIPL visumā piekrīt Pasaules Bankas ieteikumam pārtraukt „budžeta vietu” finansēšanu.

Par augstākās izglītības galveno finansēšanas instrumentu nenoliedzami jāklūst studiju kredītiem. Tāpēc ir būtiski nodrošināt, lai šādiem kredītiem ir saprātīgi noteikumi, jo īpaši attiecībā uz maznodrošinātiem studentiem. Kopumā ir divi galvenie iemesli, kāpēc valdībai šādā situācijā ir jāiejaucas. Pirmkārt, ir būtiski, lai studiju kredīti ir pieejami apdāvinātiem jauniešiem, kuri ir maznodrošināti. Tas uzlabos sociālo mobilitāti un mazinās nabadzību un sociālo izslēgšanu. Otrkārt, kapitāla tirgū pastāv sīki dokumentētas nepilnības, jo īpaši attiecībā uz studiju kredītiem, tādēļ, ka nav iespējams izveidot apmierinošus līgumus par ienākumiem nākotnē. Ja valdība neiejauksies, studiju kredītu nodrošināšana varētu būt nepietiekama, jo īpaši maznodrošinātām personām. Tādējādi noteikti ir vajadzīgi politiski risinājumi, kas var ietvert procentu likmju subsīdijas, līdzfinansējumu un/vai aizdevumu garantijas. Šādi pasākumi īpaši jāparedz attiecībā uz maznodrošinātām personām. Protams, ir vajadzīgs rūpīgs pētījums, kas palīdzētu pareizi izvēlēties politikas instrumentus.

Attiecībā uz pētniecības finansēšanu Latvijas galvenā problēma ir tās nelielais izmērs un saskares ar starptautisko akadēmisko vidi trūkums. Tas ievērojami palielina risku, ka pētniecības stipendiju sadalē pārāk lielu nozīmi iegūst personiskie sakari un favorītisms. ĀIPL ieteikums mainīt finansēšanas modeli pētniecības finansēšanas virzienā rada nepieciešamību izstrādāt efektīvu pētniecības stipendiju konkursa sistēmu. Ieteicams šajā jomā ievērot pasaules labāko praksi, piemēram, ASV Nacionālā zinātniskā fonda praksi. Lai pārvarētu mazā valstī iespējamo favorītisma risku, novērtēšanā būtiska loma jāuztic ārējiem ekspertiem, proti, akadēmiķiem no labākajām Eiropas un Amerikas universitātēm.

Arī valdībai ir jāpalīdz studentiem izvēlēties, kurai izglītības programmai pieteikties. Valdībai ir jācenšas nodrošināt pietiekamu inteliģenci darba tirgus pašreizējām vajadzībām atbilstošās jomās un tajās jomās, kurās nākamo 5 līdz 10 gadu laikā ir gaidāma attīstība. Tādējādi iestādēm ir jāpievēršas tādas visaptverošas darba tirgus pētniecības sistēmas izstrādei, kurā ir izmantoti atbilstoši mūsdienīgi instrumenti un jaunas informācijas iegūšanas mehānismi.

Pastāv arī nopietnas bažas, ka augstākās izglītības iestādēm, jo īpaši arodizglītības iestādēm nav pietiekama stimula pielāgot savu programmu saturu darba tirgus faktiskajām vajadzībām. Budžeta vietu likvidēšana zināmā mērā šo problēmu risinātu, jo šīm iestādēm nāktos konkurēt, lai piesaistītu studentus. Mēs uzskatām, ka ir jāveicina reāls, konstruktīvs izglītības iestāžu un darba devēju dialogs. Šāds process jau ir sācies kā Latvijas Uzņēmēju konfederācijas iniciatīva, taču ir vajadzīga lielāka komunikācija ar citām profesionālajām apvienībām. Kopumā mēs uzskatām, ka darba devēju organizācijām ir jāuztic lielāka loma arodizglītības programmu satura noteikšanā.